

Rozdział I

Podstawowe regulacje dotyczące ochrony dóbr osobistych w kontekście wykonywania kary pozbawienia wolności (lub innego środka izolacyjnego)

1. Konstytucja RP

Konstytucja RP na poziomie ogólnym gwarantuje ochronę prawną najważniejszych dóbr związanych z istotą człowieczeństwa. Wymienić należy tutaj: życie ludzkie (art. 38 Konstytucji RP), godność (art. 30 Konstytucji RP), wolność (art. 31 Konstytucji RP) oraz różne jej aspekty (art. 41, art. 47, art. 49, art. 53 Konstytucji RP)⁴⁵. Poza kategorią godności i wolności przysługującej każdemu człowiekowi i obywatelowi państwa polskiego Konstytucja RP określa prawa podmiotowe, które zakreślają granice postępowania innych podmiotów prawa i odnoszą się do wartości kształtujących podstawowy wymiar egzystencji jednostki ludzkiej, w szczególności prawo do humanitarnego traktowania (art. 40, art. 41 ust. 4 Konstytucji RP). Ogólnie można powiedzieć, że wszystkie te podstawowe wartości, odnoszące się do człowieka i obywatela, stanowią dobra konstytucyjne, które w szerokim zakresie podlegają również ochronie na gruncie prawa cywilnego, obejmującej dobra osobiste⁴⁶.

⁴⁵ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 52.

⁴⁶ K. Piasecki, komentarz do art. 23 k.c., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Księga pierwsza. Część ogólna*, pod red. K. Piaseckiego, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2003, s. 160–161. W literaturze niekiedy rozgranicza się na podstawie kryterium formal-

Najczęstszą przyczyną uzasadniającą występowanie osób pozbawionych wolności z żądaniem odszkodowań są w ich ocenie złe warunki panujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w Polsce. Podstawy prawne tych żądań z tytułu naruszenia dóbr osobistych znajdują się już na poziomie konstytucyjnym. W pierwszej kolejności wymienić tutaj należy preambułę Konstytucji RP, zgodnie z którą wszyscy stosujący ten najwyższy akt normatywny w Polsce są wezwani, aby czynić to z dbałością „o zachowanie przyrodzonej godności człowieka”. Godność człowieka jest więc dla polskiego prawodawcy dobrem szczególnej ochrony⁴⁷. Zwolennicy świeckich teorii prawnonaturalnych m.in. w godności człowieka upatrują źródło porządku prawa naturalnego w odróżnieniu od koncepcji nawiązujących do myśli religijnych, dla których źródłem tego prawa jest Bóg⁴⁸.

nego, jakie jest miejsce regulacji prawa obywatelskiego i prawa osobistego. Wprowadzić są dobra, do których odnosi się zarówno Konstytucja RP, jak i ustawodawstwo zwykłe, jednakże różny jest kierunek ochrony tych wartości w prawie konstytucyjnym i prawie cywilnym. Prawom i wolnościom obywateli odpowiadają zobowiązania władz publicznych, mających na celu gwarantowanie sfery wolnej od ingerencji państwa, prawom osobistym odpowiadają zobowiązania innych podmiotów do niezakłócania korzystania uprawnionym z ich dóbr osobistych. Por. Z. Kędzia, *Konstytucyjne prawa i wolności obywatelskie a prawa osobiste w rozumieniu cywilistycznym*, [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym*, pod red. J.S. Piątkowskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 122.

⁴⁷ Odwołanie do godności człowieka w preambule odsłania założenia aksjologiczne ustawodawcy co do szczególnej ochrony dóbr osobistych, por. wyrok SA w Łodzi z 11 grudnia 2012 r., I ACa 933/12, www.orzeczenia.ms.gov.pl.

⁴⁸ Por. M. Kulesza, M. Niziołek, *Etyka służby publicznej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 30–31; M. Najda, T. Romer, *Etyka dla sędziów. Rozważania*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 25–26; M. Mrozek, *Etyka służby publicznej*, [w:] *Służba publiczna. Stan obecny, wyzwania i oczekiwania*, pod red. S. Płażka, M. Steca, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 160–163; J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 19–24; M. Safjan, *Wyzwania dla państwa prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 97–99; M. Safjan, *Granice autonomii człowieka w prawie współczesnym (Wykład wygłoszony 16 kwietnia 2002 r.)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003, s. 210–211; T. Tabaszewski, *Kara śmierci. Problem etycznej dopuszczalności sankcji głównej za morderstwo*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 263–267; L.K. Jaskuła, *Prawo do dobrego imienia a wolność prasy*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008, s. 2–10; J. Finnis, *Prawo naturalne i uprawnienia naturalne*, przekł. K. Lossman, wstęp K. Motyka, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2001, s. 31–66; A. Zoll, *Godność człowieka jako źródło wolności i praw*, [w:] *Hominum causa omne ius consti-*

Zgodnie z art. 8 ust. 2 Konstytucji RP: „Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej”. Biorąc pod uwagę, że w rozdziale regulującym wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela (art. 30–56 Konstytucji RP) nie ma odrębnych postanowień konstytucyjnych w tej materii, stosuje się te przepisy bezpośrednio. Wyrażona zasada bezpośredniego stosowania przepisów konstytucyjnych realizowana może być jako samoistna podstawa rozstrzygnięcia orzeczenia sądowego bądź jako współwystępująca wraz z uzupełniającymi ją przepisami ustawy (współstosowanie)⁴⁹. W orzecznictwie sądowym przeważa pogląd o konieczności stosowania przepisów konstytucyjnych za pośrednictwem ustawy, która konkretyzuje regulację konstytucyjną⁵⁰. Omawiane tutaj normy konstytucyjne, okreś-

tutum est. Księga jubileuszowa ku czci Profesor Alicji Grześkowiak, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2006, s. 279–286; M. Piechowiak, *Elementy prawnonaturalne w stosowaniu Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2009, nr 5, s. 71–89.

⁴⁹ Por. postanowienie TK z 22 marca 2000 r., P 12/98, Legalis nr 46956: „Bezpośrednie stosowanie Konstytucji przybiera różne formy, których odrębności nie wolno zacierać. Może ono polegać na traktowaniu norm i zasad Konstytucji jako bezpośredniej podstawy rozstrzygnięć w sprawach indywidualnych. Nie ma przeszkód, by sądy wykorzystywały Konstytucję w taki sposób, ale wymaga to zwrócenia uwagi na dwie dalsze kwestie. Po pierwsze, możliwość stosowania postanowień Konstytucji jako wyłącznej podstawy rozstrzygnięć sądowych pojawi się tylko wtedy, gdy dane postanowienie sformułowane będzie w sposób na tyle precyzyjny i jednoznaczny, że możliwe będzie rozstrzygnięcie sprawy indywidualnej tylko na jego podstawie. Po drugie, bezpośrednie stosowanie Konstytucji nie może prowadzić do pomijania obowiązujących regulacji ustawowych. Ponieważ w naszym porządku prawnym bardzo niewiele jest materii, w których unormowania konstytucyjne nie znalazły konkretyzacji i rozwinięcia w ustawodawstwie zwykłym, proces bezpośredniego stosowania Konstytucji przybiera zwykle postać współstosowania normy (zasady) konstytucyjnej i odpowiednich norm ustawowych. Trybunał Konstytucyjny uważa, że wszędzie tam, gdzie jakaś materia jest normowana równoległe przez Konstytucję i ustawy zwykle, konieczne jest łączne uwzględnianie tych wzorców”, por. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 89; P. Czarny, B. Naleziński, *Bezpośrednie stosowanie konstytucji, normy samowykonane w konstytucji*, [w:] *Charakter i struktura norm konstytucji*, pod red. J. Trzecińskiego, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 135–136; E. Bagińska, *Odpowiedzialność odszkodowawcza za wykonywanie władzy publicznej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 185–198; A. Mączyński, *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji przez sądy*, „Państwo i Prawo” 2000, nr 5, s. 3–14.

⁵⁰ Wyrok SN – Izba Cywilna z 8 stycznia 2009 r., I CSK 482/08, LEX nr 491552: „Wyrażona w art. 8 ust. 2 Konstytucji zasada bezpośredniego stosowania Konstytucji oznacza

lane mianem norm programowych, wymagają dla swojego zastosowania rozwinięcia w ustawodawstwie zwykłym⁵¹. Norma programowa jest w pewnym sensie normą celowościową, tyle że założony cel postawiony jest do realizacji przed organami władzy publicznej z władzą ustawodawczą na czele. W odróżnieniu od typowych norm celowościowych cel w pierwszym rzędzie nie jest relacjonowany do obywateli i podmiotów podobnych, ale adresatem normy jest władza publiczna⁵². Taki charakter ma norma z art. 30 Konstytucji RP, odnosząca się do godności człowieka, stanowiąc, że „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”. W wymienionym przepisie chodzi o godność związaną z istotą człowieczeństwa, pozostającą poza możliwością naruszenia ze strony innych podmiotów, mającą charakter pierwotny w stosunku do praw i wolności. Z kolei godność osobista (godność w wymiarze osobowym) może

stosowanie jej norm przez organy władzy publicznej bez konieczności pośrednictwa ustawy. Rozstrzygnięcie zgodnie z powyższą zasadą sprawy przez sąd wyłącznie na podstawie normy konstytucyjnej może jednak mieć miejsce tylko wtedy, gdy norma konstytucyjna jest skonkretyzowana w stopniu pozwalającym na samoistne jej zastosowanie”. Por. wyrok SO w Częstochowie z 6 lipca 2012 r., IV U 1746/11, www.orzeczenia.ms.gov.pl.

⁵¹ Por. wyrok SN – Izba Cywilna z 11 stycznia 2013 r., I CSK 289/12, www.sn.pl: „Zagwarantowana w art. 30 Konstytucji potrzeba ochrony godności człowieka, z której wywodzi się katalog praw i wolności człowieka i obywatela ma być realizowana we wszystkich sferach życia politycznego, społecznego i gospodarczego, w których prawa te mogą się ujawniać i kształtować relacje jednostki z państwem. [...] Z zadeklarowania na poziomie konstytucyjnym powyższych praw nie wynikają konkretne roszczenia o spełnienie przez państwo i jego organy konkretnych świadczeń na rzecz osób powołujących się na pozostawanie w tej czy innej sytuacji. Te programowe normy wymagają bowiem uszczegółowienia w ustawach zwykłych”. Por. także wyrok SN – Izba Cywilna z 26 stycznia 2005 r., IV CK 414/04, LEX nr 177267. Normą programową jest taka, „która nakazuje realizację określonego celu i skierowana jest do władzy publicznej bez wskazania, jak konkretnie kształtuje się sytuacja prawna obywatela, w stosunku do którego cel ma zostać osiągnięty, oraz jak ma się zachować obywatel, który tę swoją sytuację prawną chce realizować”. Por. także wyrok SA w Gdańsku z 30 października 2013 r., I Aca 592/13; wyrok SA w Katowicach z 5 września 2013 r., I Aca 535/13; wyrok SA w Warszawie z 10 maja 2013 r., VI Aca 1362/12, www.orzeczenia.ms.gov.pl.

⁵² Por. T. Gizbert-Studnicki, A. Grabowski, *Normy programowe w Konstytucji*, [w:] *Charakter i struktura norm Konstytucji*, pod red. J. Trzczińskiego, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 98–99, 109.

doznawać uszczerbku jak każde inne dobro osobiste⁵³. Zespólna jest z konstytucyjnym prawem do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności (art. 41 ust. 4 Konstytucji RP), chociaż w naszej ocenie zasada humanitaryzmu stanowi kategorię szerszą od poszanowania godności osobistej, obejmującej wszelkie negatywne oddziaływania w warunkach izolacji. Jak wskazuje w swoim orzecznictwie TK, pojęcie godności w pierwszym znaczeniu podkreśla jej nierozzerwalny związek z każdą istotą ludzką, natomiast w drugim ukazuje możliwość poniżenia jednostki w sferze życia społecznego⁵⁴. Z przepisu art. 30 Konstytucji RP wynika obowiązek uwzględniania przez władze publiczne pewnej sfery autonomii, w której człowiek może się rozwijać osobowo, zawodowo i społecznie, oraz niepodejmowania działań, których skutkiem jest

⁵³ Na wieloaspektowność pojęcia godności zwraca uwagę T. Romer, *Godność człowieka w prawie pracy i pomocy społecznej*, [w:] *Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne. Księga jubileuszowa wydana w piętnastą rocznicę ustanowienia Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2003, s. 59; M. Granat, *Godność osoby ludzkiej w świetle konstytucyjnych zasad i wartości*, [w:] *Wykłady w Trybunale Konstytucyjnym z lat 2011–2012*, Trybunał Konstytucyjny, Warszawa 2014, s. 189–197; W. Vossenkuhl, *Możliwość dobra. Etyka w XXI wieku*, przekł. K. Rynkiewicz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012, s. 112–116.

⁵⁴ Por. wyrok TK z 5 marca 2003 r., K. 7/01, Dz. U. Nr 44, poz. 390; wyrok TK z 14 lipca 2003 r., SK 42/01, Dz. U. Nr 134, poz. 1266: „[...] godność człowieka jako wartość transcendentna, pierwotna wobec innych praw i wolności człowieka (dla których jest źródłem), przyrodzona i niezbywalna – towarzyszy człowiekowi zawsze i nie może być naruszona ani przez prawodawcę, ani przez określone czyny innych podmiotów. W tym znaczeniu człowiek zawsze zachowuje godność i żadne zachowania nie mogą go tej godności pozbawić, ani jej naruszyć. W drugim znaczeniu godność człowieka występuje jako „godność osobowa” najbliższa temu, co może być określane prawem osobistości, obejmującym wartości życia psychicznego każdego człowieka oraz te wszystkie wartości, które określają podmiotową pozycję jednostki w społeczeństwie i które składają się, według powszechnej opinii, na szacunek należny każdej osobie. Oczywiście, jedynie godność w tym drugim znaczeniu może być przedmiotem naruszenia, może być «dotknięta» przez zachowania innych osób oraz regulacje prawne”. Por. także M. Porowski, A. Rzepliński, *Uwięzienie i wartości*, „Studia Prawnicze” 1987, nr 3; P. Dutkiewicz, *Problem aksjologicznych podstaw prawa we współczesnej polskiej filozofii i teorii prawa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996, s. 103. Autor wskazuje trzy sposoby rozumienia wyrazu „godność”: „być osobą”, „być człowiekiem” na określenie człowieczeństwa, godności ludzkiej, szacunek dla samego siebie i prawo szacunku ze strony innych na oznaczenie godności osobistej lub osobowej, wreszcie godności związanej z konkretną rolą lub zawodem.